Alexandru GAFTON

Despre hipercorectitudine. (I) Generalități

A.G. – lingvist și filolog evoluționist de orientare lamarckiană, cu o concepție humeeană asupra realității și adept al metodei baconiene. Autor de ediții de texte vechi românești și al unor studii care încearcă să înțeleagă dinamicile limbii, gândirii, societății și evoluția relațiilor dintre acestea. Traducător și comentator al unor lucrări de lingvistică diacronică, istorie a creștinismului, evoluționismului și a mentalităților.

Motto:
„Cine se poate lăuda că a găsit greșeli în lumea din afară de voința noastră?"
Alexandru PHILIPPIDE

1. Preliminarii. În mod obișnuit, contactul cu limba, învățarea și exercițiul acesteia se petrec prin intermediul uzului comunității de apartenență. Prin urmare, pe lîngă efectul că respectivul vorbitor va stăpîni o anumită varietate spațio-temporală și diastratică, va apărea și acela că, la contactul cu un alt uz (determinat spațial sau/și social), vor putea apărea felurite tulburări[1]. Observînd diferențele dintre uzul său și cel al altui vorbitor (Helgorsky 1982a, p. 31), individul poate încerca să-și orienteze vorbirea după a celuilalt (de regulă, deținător al normei literare), ori poate marca diferențele dintre uzul său și un altul (paralel sau nu) (Martinet 1955, p. 42; Gilliéron & Roques 1912, p. 74).

În urma sesizării rezultatelor diferențierii dintre uzuri și registre, fie că va încerca să păstreze respectivele deosebiri, fie că va încerca să transgreseze limitele acestora, vorbitorul se va

La solicitarea autorului, în text se ortografiază ***î*** din ***i***.

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

putea sprijini pe observații comparatiste, în mod inerent folosindu-și experiența și cunoștințele date de uzul stăpînit (cel propriu comunității sale). În primul caz, el nu are decît să-și urmeze neabătut calea. Dacă, însă, va încerca să adopte celălalt uz, comportamentele sale lingvistice orientate de relația mediată dintre formula de schimbare pe care ar vrea să o aplice și respectiva situație concretă vor fi grevate de propria experiență. Deși poate afla o corespondență între sunete, vorbitorul nu tipologizează contextul, nu-i cunoaște primitivele și evoluția, deci schimbarea pe care o va aplica în consecință are șanse foarte mari de a fi nepotrivită situației concrete. El nu discriminează între situațiile concrete și, cu toate că deține formulele, nu stăpînește lista de forme concrete la care se aplică aceasta. Toate acestea se întîmplă, în principal, deoarece o entitate abstractă – precum limba, de pildă – nu poate fi deprinsă decît pe o cale concretă, iar pandantul acestui proces, prețul său fiind acela că intrarea în existență a entității se produce prin amprentarea cu o anumită formă concretă. De la acel moment înainte, procesele învățării pot asigura deprinderea altor forme concrete, însă – dacă a fost consistentă, intens și îndelungat exersată – prima amprentare rămîne definitorie.

În cele ce urmează vom observa și analiza situații reale și cazuri tipice în care: a) indivizi activați și exersați ca vorbitori în cadrul unui uz intră în contact cu un altul, pe care îl implică în activitatea lor lingvistică; b) utilizatorii normei literare (incipiente, dar și a celei mai mult sau mai puțin formate) încearcă să exercite acțiuni normative asupra acesteia.

Schimbările lingvistice care interesează aici sînt cele produse altfel decît natural – ca urmare a acțiunii structurii audio-articulatorii și a deprinderilor articulatorii –, și anume cele la care participă factorul conștient, care încearcă să orienteze rostirea în funcție de anumite criterii, sprijinite pe considerente cugetate.

2. ‘Hipercorectitudine’. Datorită caracterului ei salient și oarecum spectaculos, chestiunea hipercorectitudinii a fost abordată într-un mod mai mult sau mai puțin tangențial în cadrul unor studii în care i s-au acordat felurite grade de atenție, de la prezentare și comentare la analize aplicate[2]. Examinarea unui astfel de fenomen este un prilej deosebit de instructiv și de rodnic pentru a face observații în măsu-

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

ră să permită extragerea de concluzii temeinice asupra multora dintre modalităţile de profunzime în care există şi funcţionează limba: a) ca activitate biosocială a unei comunităţi constituite istoric, edificate spaţio-temporal şi stratificate social; b) ca sistem dezvoltat treptat, avînd a răspunde atît cerinţelor care au adus-o în existenţă, cît şi propriilor nevoi de autoîntreţinere structural-funcţională; c) ca activitate şi sistem naturale şi culturale.

Aceasta întrucît hipercorectitudinea este o modalitate de manifestare şi un indicator al procesului prin care se exersează limba. Atît timp cît efectele ei pot exersa uzul, este puţin important dacă majoritatea formelor care apar astfel ajung sau nu a fi respinse de norma literară. Importanţa fenomenului hipercorectitudinii nu stă în faptul de a furniza normei literare forme viabile sau de a o întări prin contrast. Ea este o modalitate prin care vorbitorul şi sistemul reacţionează la stările şi procesele pe care le au de gestionat, se dezvoltă răspunzînd solicitărilor, evoluează şi devin acomodîndu-se atît la propriile nevoi de stabilitate structurală, cît şi la cerinţele de variabilitate funcţională. În felul acesta, funcţionînd prin vorbitor şi prin comunitate, sistemul îşi arată o dimensiune organică, pe cea adaptativ-evolutivă, prin care supravieţuirea şi reproducerea lui decurg din conformarea la realitatea continuu dinamizată, atît de existenţa activă a acesteia, cît şi de însuşi sistemul care îi satisface nevoile.

3. Terminologie. Fenomenul analizat este destul de complex ca geneză, modalităţi de producere, forme de manifestare şi efecte. La un capăt al său se află reacţii psiho-sociale diferenţiate ca pondere, iar la celălalt felurite consecinţe sociolingvistice. Faptul a condus la mai multe modalităţi de perspectivare, cei care au avut în vedere fenomenul denumindu-l în conformitate cu rezultatele analizelor referitoare la cauze, manifestări şi efecte. În felul acesta s-a ajuns la o varietate de termeni: *hiperurbanism* (Pușcariu 1974, p. 178; Pușcariu 1976, p. 237; Pușcariu 1921-1922, p. 44, 600; Pușcariu 1927-1928, p. 776-777; Pușcariu 1937, p. 59, 84, 445; Pușcariu 1994, p. 239, 320, 370; Iordan 1943, p. 18, 30, 32, 40, 135-136; Istrate 1937, 1939; Nandriș 1963, p. 226, 228, etc.) (decurge din centrarea pe relaţia urban/rural, cuprinzînd situaţiile provocate de consecinţele lingvistice ale

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

mișcărilor de natură socială care au purtat către orașe diferite categorii de populație), *hiperliterarizare* (Ivănescu 1944-1945; 1980) (accentul se mută pe consecințele lingvistice ale încercării de adoptare a normei literare – pe deplin, doar a unor elemente ale acesteia, sau doar modulînd propria normă în acest chip), *hipercorectitudine* (Hristea 1968, în special p. 281, 190) (se referă, în special, la relația corect / incorect, din punctul de vedere al sistemului, dar și al normei). *Hiperzel*, *hiperdialectalism* (Pușcariu 1994), *formă arhiliterară* (Istrate 1956, p. 25, și nota 147) apar mai rar și prezintă urme evidente ale încercării de a denumi fenomenul în modalități precise, care să indice clar rețeaua de relații (cauzale, modale, finale) în care se plasează actul care generează forma *hiper-*.

Încercînd să operăm analize care să precizeze întregul set de circumstanțe ce generează cazurile concrete, folosim termenul cel mai răspîndit, *hipercorectitudine*, deși mai potrivit ar putea fi *hiperconformare*, întrucît exprimă esența sociolingvistică a fenomenului și adevăratul său motor, nu unul dintre efectele aparente, ori o modalitate de producere. Aproape toate cele lingvistice îi sînt neclare sau slab cunoscute vorbitorului: starea normei către care tinde, paradigmele, formele și fonetismele caracteristice ei, principiile călăuzitoare și modalitățile de acțiune concretă. Două lucruri îi sînt clare: trăsăturile de stare și funcționale ale uzului comunității sale și ce anume vrea să obțină de pe urma actului său. În adevăr, cu toate că mijloacele și formele de expresie ale acțiunii vorbitorului sînt de natură lingvistică (ceea ce îndreptățește implicarea lingvisticii în lămurirea fenomenului), impulsurile, tiparele și motivațiile de esență ale procesului sînt de natură socială (precum aproape în fiecare situație ce implică un act de comunicare).

Pentru a ne referi la mijlocul prin care se concretizează hipercorectitudinea și acționează astfel de analogii, vom renunța la termenul (*hiper*) *regresiune*, preferînd *substituire*, oarecum neutru și lipsit de caracterul acroșant al lui *regresiune*, dar acurat în a reda ceea ce se petrece în realitate.

Termenul *regresiune* nu acoperă întreaga realitate și nici nu o redă corect. Fie cazurile *riu* pentru *rîu* (< *rivus*) și *singe* pentru *sînge* (< *sanguen*). În primul dintre acestea, avem a face cu o formă a cărei vocală palatală coincide cu vocala din etimon. Într-un anumit moment al evoluției

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

limbii române, romanicul *riu* a trecut la românescul *rîu*. Într-un moment ulterior, vorbitorul a acționat asupra formei, înlocuind rezultatul evoluției (*î*) cu starea ei revolută (*i*). Într-o astfel de situație, lingvistul diacronist nu ar avea prea mari obiecții față de o convenție ce-ar propune termenul *regresiune*. Acesta este motivul pentru care S. Pop (Pop 1966, p. 65), referindu-se la forme precum *madzîne*, *luciafăn*, *luna lu cenușeriu*, folosește sintagma „fausse-régression". Desigur, prin determinantul *fausse*, eminentul dialectolog român vrea să semnifice că, din punct de vedere etimologic, „regresiunea" aplicată situațiilor cu care exemplifică este nejustificată. Teoretic și ca urmare a unei analize de suprafață, s-ar putea crede că *i* din *riu* decurge din regresiunea la care a fost supus *î* din *rîu*.

În cel de-al doilea caz, deși comportamentul vorbitorului și perspectiva din care acționează sînt aceleași, *singe* nu poate fi considerat precum *riu*. Aici nu mai poate fi vorba despre *regresiune*, așa ceva neputîndu-se aserta pentru *i* din *singe*, întrucît vorbitorul nu „reface" o formă revolută, ci – pe baza unui model ales empiric, dar eronat – el construiește o formă aberantă din punctul de vedere al evoluției etimonului.

În acest cadru se cuvin făcute o observație și o subliniere. Vorbitorul nu cunoaște (și nici nu este interesat de) etimologia cuvintelor și evoluția istorică a contextelor fonetice și a formelor, astfel încît nu poate reveni conștient la o stare revolută, de a cărei existență nu are știință ori pe care nu a cunoscut-o. Dacă operațiunea pe care o face se petrece în mod inconștient, fenomenul nu ar trebui să intre în discuția de față. (Însă o astfel de acțiune ar avea importanță revoluționară pentru disciplina istoriei limbii, întrucît ar însemna că legile fonetice sînt reversibile de la sine.) Dacă operațiunea este conștientă și aparține unui vorbitor care nu cunoaște evoluția etimonului, înseamnă că el nu mai acționează în virtutea funcționării structurii audio-articulatorii determinate de factori naturali, ci sub impulsul compartimentului volitiv călăuzit de raționamente analogice. Sub aspectul în discuție, sensul sau rezultatul analogiei este indiferent, deoarece vorbitorul nu are în vedere o „refacere", o „revenire" la o stare anterioară, ci acționează pur și simplu în consecința unei analogii cu un alt cuvînt. Simpla întîmplare – dată de coincidența rezultatului cu o stare revolută – are tot atîta relevanță cît are întîmplarea în care rezultatul este aberant din punct

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

de vedere etimologic. Nu avem a face nici cu o evoluție fonetică, nici cu un calcul pe baza cunoașterii stărilor trecute ale etimonului, ci cu o simplă potrivire între starea reperului analogic utilizat și rezultatul astfel obținut. Dacă lucrurile stau astfel, atunci *regresiune* este un termen impropriu, ales cu același discernămînt și aceeași cunoștință de situație pe o constatăm la vorbitorul de rînd.

În ceea ce privește termenul *justificat*, valoarea lui de întrebuințare decurge strict din faptul că fonetismul rezultat în urma acțiunii vorbitorului este concordant cu evoluția firească a contextului fonetic respectiv (*i* poate fi creditat ca fiind justificat atunci cînd înlocuiește un *î* provenit din *i*, dar cu nici un chip atunci cînd înlocuiește un *î* evoluat din *á* + *n* + cons.). Aici distingem între etimologie și evoluție fonetică deoarece, avînd în vedere modalitatea în care sînt tratate contextele de către vorbitor – în norma lingvistică, cea vie și dinamică –, considerăm că mai important decît starea etimonului este procesul care se exercită asupra lui, adică evoluția fonetică, iar acest proces supune contextele unor rigori proprii – uneori nedescifrate nici chiar de către lingvist. Reperul cel mai justificat nu este etimonul în sine, ci procesul evolutiv. De aceea pot conta mai mult „percepțiile" și tratamentele aplicate de către vorbitor decît formele de dicționar. Aceasta întrucît realitatea diferă adesea de forma de dicționar, comunitățile concrete împrumutînd cuvinte concrete de la comunitățile concrete, adesea punctele de plecare fiind formele dialectale de contact, asemănător chipului în care acuzativul prevalează asupra nominativului, orientarea etimologului către acesta din urmă fiind eronată în cazul în care vorbitorul a plecat de la cel dintîi.

Se observă astfel că nici acest termen nu funcționează fără dificultăți și convenții. Cel mai justificat lucru care poate exista pentru un istoric al limbii este un flux sonor sau o formă care decurge liber și firesc din evoluția fonetică sau formală, naturale, ale unui context. După ce respectivul stadiu evolutiv a ajuns la un rezultat viabil, stabil și curent, nici măcar o formă anterioară nu mai poate fi justificată, ea fiind revolută. Pe de altă parte, din punctul de vedere al vorbitorului totul poate fi justificabil, mai ales întrucît, îndeobște, el acționează în virtutea unor impulsuri de tot felul, adesea înmănuncheate, folosind limba cu precădere în scopuri sociale, iar nu în sine și pentru sine.

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

Din cele ce preced rezultă că, petrecută în mod natural și inconștient, prin activitatea organelor articulatorii, evoluția fonetică deține gradul maxim posibil de îndreptățire. Atunci cînd vorbitorul încearcă să intervină, cu o oarecare doză de conștiență, el nu face decît acte ce contravin cursului liber al evoluției firești, cea care se împlinește prin activitatea naturală a organelor sale articulatorii.

4. Evoluția fonetică. La capătul unui lanț destul de complex, dotat deopotrivă cu stabilitate și cu suplețe, din care fac parte, în principal, materialul genetic care controlează existența și funcționarea complexului anatomo-fiziologic, structurile modulare și organele articulatorii, sunetele limbii produse de acestea și sistemul fonetic rezultat în consecința funcționării limbii sînt supuse jocului dintre stabilitatea identitară și variabilitatea adaptativă. Sub acest aspect, universul fonetico-fonologic al unei limbi este expresia exersării și funcționării organelor articulatorii, așa cum s-au constituit ele ca organe ale vorbirii, generînd o structură audio-articulatorie (SAA). Această expresie însă nu se constituie și nu este determinată în mod simplist și direct de configurația anatomo-fiziologică a aparatului fonator, ci este produsul de natură biosocială al funcționării lingvistice a SAA.

Altfel spus, compartimentul fonetico-fonologic se inițiază în consecința tensiunii dintre stabilitate și variabilitate, de la nivelul organelor articulatorii și al produselor acestora, iar pe măsura funcționării structurii anatomo-fiziologice și a obținerii unor rezultate eficiente, elementele acesteia și rezultatele funcționării ei – în cadrul comunității – încep să se acomodeze reciproc ajungînd să constituie o SAA. Funcționarea SAA are printre efecte menținerea acordului atît cu complexul structural-funcțional care o constituie (infrastructura), cît și cu cel generat de efectele propriei funcționări (suprastructura), în concordie cu solicitările sferei sociale în care funcționează, adică cu nevoile de comunicare ale comunității concrete de vorbitori.

În felul acesta, sistemul fonetic este expresia comportamentului complex și întrețesut al vorbitorilor comunității, permanent supuși mișcărilor de la nivelul propriilor SAA, determinate de conjuncția dintre starea organelor articulatorii și rezultatele funcționării lor, la nivel

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

individual și colectiv. Este rodul unei nesfîrșite negocieri adaptative, constante ca existență, dar nu mereu ca intensitate și amploare. Întrucît se produce la nivelul organelor articulatorii ale indivizilor aparținînd care constituie o comunitate, evoluția fonetică se produce independent și indiferent de vorbitor, este ineluctabilă și imună la funcția de comunicare a limbii. Dar cu toate că scapă observației și voinței imediate a ființei vorbitoare, rezultatele ei sînt sesizabile în timp.

Determinările de stare și funcționale ale organelor articulatorii cuprind o gamă în general largă de articulații. De pildă, în limba română, vocalele semideschise *é* și *ó*, aflate în anumite condiții, se închid sau se posteriorizează, devenind *i*, *u*; respectiv *ă*, *î* (*bene* > *bine*, *bona* > *bună*; *vena* > *vînă*, *fontana* > *fîntînă*). Faptul nu se datorează unui proces care s-ar referi la vreuna dintre aceste vocale ori la cuvinte. Nici vocala și nici contextul în sine nu contează și nu sînt „vizate" de schimbare. Ceea ce se petrece este consecință a unor modificări ale SAA, astfel încît orice articulație de un anumit fel, și care urmează a fi produsă, va cădea sub incidența acelor modificări și va avea de suferit în consecință. Precizia cu care se manifestă aceste efecte nu se datorează faptului că ar fi vizate anumite sunete și contexte (acesta este doar nivelul aparent), ci aceluia că la nivelul SAA s-a produs o modificare oarecare, cu consecințe asupra rezultatelor lingvistice ale funcționării acesteia – ceea ce este de natură să ducă la producerea generalizată de fluxuri sonore consecvent modificate.

Vorbitorul nu „știe" că *é* - *ă*, *e* s-a diftongat, încît „trebuie" să articuleze *measă*, *seară*, *leage*, *ureache* etc., fapt pe care „trebuie" să-l facă ori de cîte ori are a rosti un *é* - *ă*, *e*. Fiind efectul unei modificări de stare, evoluția se petrece pe neștiute la nivelul organelor articulatorii, afectează toate articulațiile produse în respectivul chip, iar stabilizarea acelei stări aduce cu sine generalizarea noii articulații. În felul acesta evoluția se petrece la nivelul tuturor contextelor care necesită respectiva articulație sau – la un nivel mai aparent – conțin acea secvență. În toată complexitatea lui, fenomenul se desfășoară – de la un capăt la celălalt – fără implicarea conștientă a ființei vorbitoare.

Prin urmare, ceea ce numim *lege fonetică* este expresia simplificată a unei concordanțe sonore regulate, dintre un context fonetic antecesor și succesorul său, avînd curs într-o comunitate dată. Respectivul context este bine definit sub aspect articulator, [*á* + *n* (≠ *nn*) + voc., cons.,

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

de pildă]) și spațio-temporal (pe teritoriul dacoromân al secolelor V-VII, de pildă). Acesta este nivelul aparent al unui proces profund care constă într-o modificare petrecută în orînduirea și funcționarea organelor articulatorii.

Lucrurile se petrec oarecum asemănător chipului în care organismul – determinat și călăuzit de modalitatea particulară de existență și funcționare a genelor, în conjuncție cu solicitările concrete ale mediului concret în care există acel organism și cu funcționarea sa în mediul intern și extern – își produce șirul succesiv de celule. Acestea sînt aproape identice de la o generație la alta, pînă în momentul în care un stimul solicitant induce modificări destul de puternice (la nivel genetic, funcțional și de mediu), încît celulele, structurile, funcțiunile ajung să difere sensibil de generația anterioară, cu posibile consecințe structural-funcționale și relaționale.

Evoluțiile fonetice decurg din schimbări petrecute în SAA, iar legile fonetice care le exprimă se referă atît la momentul de stabilitate, cît și la cel de schimbare. În condiții social-lingvistice de stabilitate, SAA poate rămîne relativ neschimbată, acțiunea ei fiind constantă și relativ egală cu sine. Deopotrivă, SAA poate suferi ajustări de stare – lipsite de consecințe evidente –, în planul producerii și receptării sunetelor limbajului vocal-articulat și al efectelor asupra sistemului fonetico-fonologic. În condiții schimbătoare ea se poate modifica relativ treptat, în funcție de amplitudinea, frecvența și direcția stimulilor. Faptul poate afecta unii parametri ai procesului de producere și receptare a fluxului sonor. Feluritele ajustări și acomodări care apar în consecință pot conduce la oscilații ale fluxului sonor dat, ceea ce subminează reproducerea întocmai și vechile tipare de recepție, generînd fluxuri sonore aparent concurente și ducînd la modificarea trăsăturilor articulatorii, cu posibilitatea apariției de noi coarticulații – ceea ce nu înseamnă mereu ‘sunet nou’. În felul acesta se poate stabili o relație genetică de tipul: din A, prin A’... în B. Colaborarea și concurența dintre factorii implicați vor genera în cele din urmă o nouă stare de echilibru, materializată printr-o nouă orînduire funcțională a organelor audio-articulatorii, cu apariția unui nou produs (cvasi)identic cu sine și reproductibil întocmai. În acest caz, ceea ce se poate iarăși constata este că vechea lege fonetică nu mai are curs, o alta nouă luîndu-i locul.

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

5. Schimbarea fonologică se petrece în mod conştient şi orientat, ca reacţie a vorbitorului la efectele evoluţiei fonetice, şi vizează deosebiri dintre norme paralele sau diferenţieri din sînul aceleiaşi norme, în general orice „corecţie" care să merite un astfel de consum de energie. În cazul intervenţiei factorului conştient nu mai avem a face cu o alunecare de sunet (Philippide 1984, p. 16), ci cu o înlocuire (Puşcariu 1994, p. 269)[3]. Vorbitorul nu se mai află pe nesimţite în faţa unei realităţi fonetice noi al cărei proces de apariţie s-a petrecut lent şi fără a fi perceput, ci el însuşi este cel care, în mod deliberat, aşază sunetul respectiv într-un context, alegînd în funcţie de anumite criterii determinate sociolingvistic. Astfel se vădeşte componenta socială a comportamentului lingvistic, motorul acestui tip de schimbare fiind volitiv, combustibilul fiind tendinţa de a vorbi îngrijit sau conform unei anumite norme, iar destinaţia – prestigiul, o altă treaptă socială etc.

După sesizarea discriminatorie a rostirilor (sau a setului de norme) către care tinde, exerciţiul pe care îl are îi permite vorbitorului să construiască raţionamente întemeiate pe analogii, pentru contextele cu care se confruntă. Dar libertăţile sale nu sînt nelimitate – nu atît datorită funcţiei de comunicare, cît datorită factorilor de ordin fono-morfologic – care îngrădesc înlocuirea sunetelor. Vorbitorul, adică, nu poate schimba orice sunet cu orice sunet (foarte important: nici evoluţia fonetică nu se petrece astfel). După ce a ales să opereze schimbarea, posibilităţile sale reale de a selecta sunetul înlocuitor sînt aproape nule. Alegerea acestuia se face, în primul rînd, în cadrul permis de organele sale articulatorii, ale căror abilităţi s-au specializat şi implicit limitat prin exerciţiu, în universul sonor concret al vorbitorului şi al comunităţii. Apoi, experienţa lingvistică a acelorași impun anumite corelaţii curente în respectiva normă, prin raportare la alte posibilităţi de sistem şi, mai cu seamă, la realizările acestuia, în cadrul comunităţii concrete (*bine* nu poate deveni **bina*, **bino*, **binu* etc., ci *bini*, aşa cum *sîn* nu poate deveni **san*, **son*, **sun*, ci doar *sin* sau **sen*). Între unele sunete ale normei sale şi altele din norma către care poate tinde el s-au stabilit relaţii de corespondenţă/non-corespondenţă, care acum sînt puse în act. Apoi, tendinţa firească este de a „aplica" acea substituţie tuturor cuvintelor încadrate (de către aspirant şi în conformitate cu experienţele generate de exerciţiul propriei norme, eventual în contact cu altele) în respectivul context. În acest caz, relaţia nu mai este nea-

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

părat genetică, ci se produce pe baza unei analogii de tipul: în loc de A se rostește B.

Forme precum *curechi, ochi, urechi, vechi, gheață, unghie* provin din vrom. *colecl'u, ocl'u, ureacl'ă, vecl'u, gl'iață, ungl'ie*: ca urmare a evoluției grupurilor *cl', gl'* (< lat. *cl, gl*) apar *k', g'*. În unele zone, cu deosebire în cea bănățeană, fenomenul a trenat, rostirea *cl', gl'* păstrîndu-se multă vreme, formele rezultate din lat. *clamo* ori *glacia*, de pildă, încă fiind rostite, în secolele XVII – XVIII *cl'ăm, gl'ață* (Pușcariu 1994, p. 219, 364)[4], față de *k'ăm* și *g'iață*, în graiurile din jur.

Prin urmare, băn. *clientuș* < *chientuș* (< magh. *köntös*) indică producerea unei substituții, prin care *k'* a fost înlocuit analogic cu *cl'*[5]. Înconjurați de cei care rosteau *k', g'*, cei ce rosteau *cl', gl'* erau conștienți de formele celorlalți și, prin contrast, de cele proprii. După ce au observat relația („unde eu rostesc *cl', gl'*, ceilalți rostesc *k', g'*") și vrînd să-și păstreze rostirile, au operat o analogie și o deducție, tratînd forma nediscriminat și aplicînd *cl'* pentru *k'*. Întrucît *k'* din *ureche* provine din *cl'*, cel din *chiatră* din *pi*, cel din *chior* din *kör* etc., se înțelege că nu orice *k'* are același antecedent, deci nu orice *k'* ar trebui tratat la fel. Atent doar la atingerea scopului său păstrător de identitate, respectivul vorbitor nu știa și nici nu era interesat de altceva, motiv pentru care emite o formă hipercorectă, ca reacție interdialectală, a cuiva care nu înțelege să renunțe la rostirile propriei norme[6].

Vorbitorul – nu neapărat și exclusiv cel de grai – nu are conștiința acută a paradigmei. El achiziționează, folosește și transmite limba prin intermediul unei puzderii de forme concrete, aflate în planul sintagmatic, asociabile contextual. Cu toate că în mintea lui acestea se pot orîndui întrucîtva pe baze analogice[7] – avînd în vedere asemănarea formală, sensul, datele contextuale de utilizare etc. –, în fapt ele există acolo doar ca elemente dotate cu identitate proprie, nefiind tipologizate după principii categoriale, de clasă etc. Acesta este unul dintre motivele pentru care analogia nu se manifestă în toate situațiile formal posibile. Comparativ cu regularitatea și previzibilitatea acțiunii legilor fonetice și a rezultatelor acesteia, schimbarea fonologică poate fi surprinzătoare, deconcertantă (chiar dacă poate fi înțeleasă și explicată ulterior), ea fiind incoerentă în raport cu ceea ce se petrece în cazul acțiunii nestingherite a legilor fonetice.

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

Aceasta se întîmplă întrucît procesele autonome și automatizate prezintă un grad crescut de garanție a repetabilității, ele constituind expresia acțiunii unor seturi ierarhizate de principii care guvernează starea și funcționarea organelor anatomo-fiziologice. În cazul intervenției factorului conștient, acțiunile principiilor pot fi obstrucționate de intervenția a feluriți alți factori, majoritatea declanșați chiar de cel conștient, care, o dată intrat în acțiune, poate interveni în funcție de criterii unilaterale, aleatorii, contradictorii, uneori supraevaluînd anumiți factori sau anumite mize, alteori subminîndu-și ori blocîndu-și propriile decizii.

Momentul fonetic este natural, comunicarea petrecîndu-se prin intermediul unor forme ce prezintă variații și variante fonetice. Rezultatele producției sînt limitate de principiile economiei și eficienței, care acționează în direcția stabilizării numărului de fonetisme și forme la o gamă optimă de variante. Momentul fonologic se caracterizează prin selecții și modificări operate conștient, în funcție de anumite criterii deduse ori elaborate. El nu ține de tipul normei, vorbirea populară, cea neîngrijită și cea cultă putînd cunoaște deopotrivă momente fonologice. În cadrul acestora, schimbările se petrec orientat – în funcție de un anumit reper vizînd anumite scopuri[8]. O dată însușit modelul de schimbare, el poate fi aplicat relativ constant, cu o mare consecvență, nediscriminatoriu, în mod obișnuit fără a se distinge cu acuratețe între contexte – sau, mai exact, făcînd distincții fie grosiere, fie exagerate, de regulă extrapolante. În adevăr, aceasta este o chestiune de exercițiu și de cunoaștere, iar vorbitorul creditat ca instruit poate proceda în exact același mod precum celelalte categorii de vorbitori.

Din cele ce preced se înțelege că *evoluția fonetică* reprezintă un raport natural care redă efectele acțiunii de la sine a organelor articulatorii, efecte determinate de organizarea și funcționarea firească a acestora, fără implicarea factorului conștient, în vreme ce *schimbarea fonologică* se prezintă ca formulă dezvoltată în mintea vorbitorului, corespunzînd unui raport observat de acesta, adesea anulînd sau contrazicînd unele efecte ale celei dintîi, mereu acționînd sub impuls conștient și deliberat[9].

6. Norma lingvistică și norma literară. Procesul de constituire a normei literare nu se petrece pe calea observării, cuprinderii și înțelegerii,

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

din perspectivă evolutivă, a tuturor fonetismelor, formelor și a întregului sistem paradigmatic existent – manifest la nivel local[10]. În realitate, un astfel de proces nu este urmat de construirea raționată a unor principii care să închege și stabilizeze o configurație adecvată rosturilor unei norme culte eficiente. Mai mult, cele două nu sînt urmate de aplicarea riguroasă a setului cugetat de principii, care să asigure negreșit constituirea tipurilor de paradigme, a inventarelor exclusive ale acestora și a unor cadre (relativ suple), în măsură să asigure călăuzele viitoarelor evoluții. Acesta nu este decît un ideal teoretic, așa ceva fiind imposibil în realitate, deoarece construcțiile și evoluțiile se petrec ca răspuns adaptat la nevoi relativ imperioase. Prin caracterul lor, nevoile au viteze de dezvoltare superioare celor pe care le au metodele și instrumentele de rezolvare a acestora. Metodele și instrumentele se maturizează abia după ce nevoile au cunoscut împliniri succesive și relativ rudimentare. Cu alte cuvinte, modificările de mediu solicită adaptarea organismelor, iar acestea resimt solicitarea ca pe o *nevoie*.

După acțiunea factorului declanșator, toate elementele lanțului manifestă mișcări evolutive, astfel dobîndind capacități adaptative în stare să satisfacă șirul de solicitări, fiecare element al lanțului fiind cerut de precedentul, trebuind să se conformeze cerințelor aceluia, dar nici acela nu poate fi incoerent față de co- sau subsecventul său. Avînd caracter procesual, devenirea este rezultatul exercițiului, nu cunoaște planuri și finalități, ci doar soluții la probleme concrete și stringente. Fiecare stadiu în care există o stare de echilibru reprezintă o etapă de succes structural-funcțional, iar fiecare nouă solicitare cere obținerea unei noi stări de succes. Răspunzînd solicitărilor, entitățile se adapteză, fapt petrecut pe anumite căi și prin intermediul anumitor instrumente. La rîndul lor, acestea din urmă pot satisface într-o măsură acele solicitări, dar pentru a fi eficiente și ele au nevoie de evoluție adaptativă. În felul acesta, se vădește încă o dată adevărul spuselor lui A. Philippide, conform căruia limba este formată și funcțională totdeauna și niciodată. Toate acestea întrucît însăși evoluția evoluează.

Poate că cea mai bună definiție a normei literare – în spațiul cultural-științific românesc – se află în arhicunoscuta formulare a lui Ion Budai-Deleanu, care o concepe astfel: „Această limbă se află la toate neamurile politicite, la care floresc învățăturile, și este în sine tot aceieși

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

limbă a norodului de obște, numa cît este mai curată și curățită de toate smintelile ce se află la limba de obște a gloatei; cu un cuvînt, este limba lămurită și adusă la regulile gramaticești, apoi și înmulțită cu cuvinte obicinuite la învățături, care nu se află la vorba de obște".

Primul lucru pe care îl exprimă această definiție este că norma literară se ivește și se dezvoltă în consecința unei necesități apărute la capătul unor evoluții cultural-istorice și mentalitare. Apoi se arată că ea se întemeiază pe norma lingvistică a respectivei comunități, însă asupra căreia s-au exercitat anumite procese selective, în baza unor principii raționate, impuse de nevoile de coerență internă ale unui instrument valoros prin calitatea și eficiența construcției sale, precum și prin capacitatea de a vehicula nuanțat sisteme conceptuale și expresive complexe. Este o normă regularizată la nivel fonetic și gramatical, îmbogățită la nivel lexical-semantic și retorico-stilistic.

Cele de mai sus implicitează că: a) orice proces de normare și apoi de consolidare a unei norme își are inerentul pandant în apariția și adîncirea unor deosebiri – neesențiale din punct de vedere sistemic – dintre acea normă și cea pe care se întemeiază ea (și care este supraordonată); b) procesele de selecție și normare (în toate compartimentele), apoi de nuanțare lexical-semantică și retorico-stilistică, care au în vedere formarea și actualizarea normată sistemului, au nevoie de un punct de plecare – adică de un material concret pe care să se exercite –, apoi de un sistem procedural – adică de modalități și instrumente de acțiune, conforme anumitor principii – și de asumarea unor finalități eficiente – adică de repere valorice.

Imaginarea întregului complex poate duce cu gîndul la tipul ideal de activitate, mai sus enunțat. În realitate (și acesta este faptul de importanță crucială), inițial (adică în punctul de plecare material și uman), la exercițiu nu participă întreaga obște, ci doar o mică parte a acesteia – singura realitate concretă, care poate fi efectiv modelată și întrebuințată în acest cadru. În general, definițiile normei literare sînt lipsite de această triplă precizare fundamentală: a) care anume este varietatea-fundament, luată drept obiect pe care se construiește, fiind supus proceselor de selecție; b) care anume sînt reperele pe baza cărora se judecă și criteriile în baza cărora se operează; c) cine anume sînt cei care decid ce fonetism și ce formă sînt compatibile cu cerințele unei norme literare?

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

Dacă în sînul unei comunități-nucleu se manifestă mai devreme anumite nevoi, care declanșează astfel de procese, atunci norma ei va deveni materialul de construcție, reperele și criteriile ei vor deveni călăuzele formale și eficiente, iar cei care vor orienta construcția vor fi inițiatorii și continuatorii lor – reprezentanți de vîrf ai acelei varietăți locale. (Desigur, cei ce vor urma într-o etapă ulterioară vor putea modula și chiar modifica respectivul produs și unele reguli ale edificării sale, însă caznele lor se vor desfășura pe acest edificiu, care este un dat parțial. Apoi, procesul nu implică neapărat excluderea completă a elementelor particulare altor clase. Din rîndul acestora unele au putut fi reținute întrucît erau comune, iar altele au putut supraviețui în măsura în care cei ce le purtau reușiseră să pătrundă sau să aibă acces în cercul dominant, totodată avînd destulă forță și autoritate încît să poată impune forme necontradictorii cu cele curente acolo.)

Petrecîndu-se lucrurile în acest mod, o astfel de construcție supraviețuiește și se poate răspîndi dacă: a) răspunde adecvat și eficient unor nevoi destul de mari încît să declanșeze un astfel de efort; b) deține capacitatea de a amorsa, la celelalte comunități-parte, nevoia de a o utiliza; c) nu prezintă incompatibilități majore în raport cu deprinderile acelor comunități.

Privind la chipul în care s-au format normele literare europene din mileniul trecut (situație care nu diferă esențial de ceea ce s-a petrecut în Antichitate), se înțelege lesne că diversitatea de detaliu a realității a cerut soluții aparent diverse, dar și că acestea apar ca atare numai întrucît condițiile generale și, adesea, cele particulare au fost diferențiate. În general, procesul s-a petrecut cu plecare de la varietățile locale utilizate de către clasa socială în vederea răspunsului la propriile activități și nevoi, practicarea de către aceasta a unui uz relativ elaborat, ducînd inerent la dezvoltarea de decalaje lingvistice proporționale în raport cu restul comunității. (Firește, aparent, este vorba despre limba unui autor sau a unui grup de autori valoroși, despre rezultatele locale ale unei activități culturale intense, despre limba sau graiul unor cuceritori care își impuneau cultura etc.)[11].

Acest lucru înseamnă că normele literare s-au creat mai lesne în spații privilegiate sub aspect extralingvistic, în cadrele create de activități cultural-lingvistice coerente, avînd o anumită intensitate și o anumită

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

valoare, în sînul unor grupe de populație relativ închegată la interior, adică al unor indivizi apropiați sau legați între ei în planurile social, lingvistic, cultural, mentalitar, care, supuși unor nevoi, își exersaseră suficient de mult limba, în acea direcție. Uzul unui astfel de grup, așadar – delimitat areal și identificat diastratic –, este punctul de plecare optim și eficient al aspectului literar.

Vorbirea clasei dominante locale a constituit o formă de manifestare a graiului local și care, în timp, dar cu o viteză mai mare decît cea de la nivelul întregii comunități locale, a suferit acțiunea proceselor caracteristice oricărei entități dezvoltate în cadre segregaționiste și privilegiate. Circulația intensă, frecvența contactelor interne și nevoile expresiei variate, dar acurate au generat un grad destul de mare de stabilizare în limitele anumitor parametri cantitativi și calitativi, diferențiind idiomul relativ definit al acestui grup de cel relativ variabil al întregului local sau regional. Totodată, transplantarea spațială – cu păstrarea poziției ierarhice – a acestui grup sau doar a unei părți a lui (dar avînd destulă forță încît să conteze) a putut crea premisele ca vorbirea acestuia să devină reperul călăuzitor în constituirea aspectului literar al unei alte regiuni decît cea de proveniență[12]. Ca o consecință firească, unui astfel de grup îi este mai ușor să accepte și să respingă în chip firesc modalitățile de exprimare caracteristice, respectiv necaracteristice lui, iar constituirea unei astfel de comunități este lucrul cel mai firesc.

În cazul limbii române, remarcabila unitate și coerență de sistem a făcut ca normele lingvistice locale și regionale să nu prezinte nici diferențieri insurmontabile, nici carențe ori discontinuități, referitoare la corespondențele dintre produsele lor. Privind situația la nivelul întregului ansamblu, formele și modalitățile sub care s-a concretizat și manifestat sistemul în diferitele arii lingvistice românești arată lipsa rupturilor sau a faliilor. Fărîmițările existente au absorbit o mare parte a tensiunilor, existența lor împiedicînd apariția unor zone prea diferențiate, iar caracterul lor minor în fond a favorizat circulația produselor vorbirii. Acest joc dialectic a contribuit la remarcabila unitate a limbii române, de pe teritoriul dacoromân.

Prin urmare, norma literară decurge din idiomul unei categorii sociale de vorbitori și se dezvoltă ca rezultat al unui tip de selecție, orientat de deprinderile lingvistice ale grupului respectiv și de nevoile sale so-

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

ciale, limitat de jocul dintre idiosincrasiile și propensiunile grupului. Apoi, acest rezultat este învestit cu o forță dată preponderent de tăria socială a grupului, se răspîndește datorită forței sale de atracție, mai puțin și abia în subsidiar datorită virtuților intrinseci ale normei (care, totuși, nu pot fi nule), constînd în valoarea ei de întrebuințare, dată de capacitățile expresive (sub toate aspectele, de la cel conceptual la cel estetic). Ulterior, este posibilă ajustarea orientată de nevoi cultural-științifice și de expresie, dar fără pierderea elementelor esenței identitare.

Acesta este principalul motiv pentru care orice raportare la alte norme (inclusiv cele paralele și echivalente social, ale altor „obști") nu prezintă baze obiective și raționale (orientate de dimensiunea evolutivă și de posibilitățile reale de a atinge cele mai mari valori de întrebuințare), ci subiective și perceptuale. Cauza obiectivă a acestei stări de lucruri stă în aceea că primul tip de raportare necesită cunoașterea concretă a capacităților reale și potențiale ale tuturor aspectelor literare regionale, în vreme ce al doilea ține de cunoașterea doar a propriului grai literar.

În cazul românei, cu toate că aceasta deținea o identitate cu sine destul de ridicată, fiind unitare pe porțiuni ample, graiurile locale dezvoltase-ră pe alocuri inerente diferențieri decurgînd din cele areale și sociale. Unele dintre acestea din urmă decurgeau din exprimarea posibilităților de variație și de dezvoltare permise de sistem, dar nesemnificative sub aspect sistemic (în ciuda chiar a salienței rezultatelor). Altele erau inerente exercițiului relativ segregat al limbii, în cadre sociale diferențiate, iar altele se datorau diverselor influențe străine – și acestea diferențiate regional și social. În esență, toate potențau posibilitățile multiple și paralele oferite de sistem, ca urmare a acțiunii diferențiate a factorilor de ordin social și spațial – la acest nivel fiind mult amplificați în comparație cu ceea ce se petrecea la nivel local și apoi la cel regional.

Întrucît alegerile sînt mai ușor de făcut atunci cînd diferențierile dintre elementele masei supuse selecției sînt mai evidente, mai mari și îndeajuns de relevante încît să reliefeze eventualele virtuți ale elementelor, deziderateле unei norme literare unitare par mai ușor de obținut atunci cînd normele lingvistice de la baza aspectelor literare prezintă o mai mare diferențiere. Româna nu se află în această situație. Din cauzele mai sus arătate, precum și dintr-unele de natură extralingvistică, dife-

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

ritele regiuni românești au cunoscut dezvoltări aproape identice, cu inerente diferențieri generate de cauze extralingvistice, dar nesemnificative în plan esențial și sistemic, în ciuda salienței manifeste la nivelele superficiale. Această caracteristică fundamentală a favorizat constituirea de aspecte literare locale sau regionale destul de asemănătoare. Pe acest fond potențator, unitatea de sistem și slaba diferențiere dintre normele lingvistice locale au făcut ca procesul de constituire a aspectelor literare să se petreacă în relativă independență. Chiar astfel însă, marea apropiere a formelor a împiedicat exercițiul unui proces de alegere, de sortare și selectare a formelor. Fiind mai degrabă congruente, chiar puse laolaltă, acestea nu-și puteau arăta superioritatea valorică și de întrebuințare, unele față de altele, trăsăturile diferențiatoare pentru care ar fi meritat să fie selectate unele, iar nu altele. Întrucît, în chip firesc, procesul de selecție nu poate fi decît ulterior celui de creație, iar selecția nu poate fi decît anevoioasă și ineficientă dacă se exercită asupra unui material slab diferențiat, spre a fi eficientă măcar ca act, selecția este constrînsă la a se limita la o singură varietate.

În perioade mai recente, în care aspectul literar a devenit normă literară – procesul găsindu-și nu doar făgașul pe care să se dezvolte, dar și modalitatea de a intra într-o relație armonioasă, productivă și eficientă cu norma lingvistică – vorbitorul instruit acționează diferit de cel neinstruit. Cel dintîi își asumă conștient și deliberat norma pe care o adoptă, fiind mai mult un imitator al modelului oferit de norma literară. Cel de-al doilea continuă a fi supus variabilității de tot felul și evoluțiilor, acționînd în virtutea cerințelor naturale ale normei lingvistice – ce-i drept, mult mai puțin decît strămoșii săi, datorită contactelor inevitabile cu feluritele varietăți ale normei literare. În cazul în care acesta va avea în vedere felurite mize sociale ce pot fi atinse cu sprijinul componentei lingvistice, acțiunile și reacțiile sale – atunci cînd vor fi determinate de diferențele dintre norme și cînd va vrea să imite norma cultă – vor indica faptul că, în adevăr, el nu imită, ci recreează analogic[13]. Acest vorbitor, așadar, are în vedere un model dintr-o altă normă, însă chipul în care acționează și operează transferurile rămîne orientat după norma sa și după formele de aici – fapt care, de altfel, nu-i este caracteristic în sine, deoarece se întîlnește și la vorbitorii instruiți, în perioadele de formare a normei literare, dar nu exclusiv atunci.

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

7. Dimensiunea sociolingvistică. Dincolo de faptul că a doua dimensiune constitutivă a limbii este de natură socială, fenomenul aici examinat deține particularități ce solicită imperios perspectivarea sociolingvistică.

Buna funcționare a limbii necesită acomodarea reciprocă a indivizilor participanți la actul lingvistic și ajustarea lor la cerințele și la situațiile de comunicare, indiferent de mărimea grupului sau a comunității – al căror grad de închegare, de altfel, se află în relație cu unitatea lingvistică. Rostul acestei armonizări este obținerea unui comportament comun, stabil atît cît să dețină și să confere identitate, continuitate și eficiență în comunicare, variabil atît cît să permită și stimuleze adaptarea și evoluția.

Comportamentul biosocial constituit de activitatea lingvistică este dependent de comunitatea regulilor sociale, pe care ulterior le determină, care ulterior o determină, și tot astfel, într-o spirală coevolutivă. De asemenea, avînd în vedere că procesul de negociere în vederea acomodării este mai lesnicios în cadrul grupurilor relativ mici – unde frecvența și circulația formelor limbii, apoi intensitatea contactelor dintre indivizi sînt sporite, iar mărimea materialului lingvistic este mai mică decît în comunitățile mari –, valorile simbolice pe care le capătă limba devenită factor de identificare grupală, fac ca, acolo, gradul de elaborare a normei lingvistice să nu aibă importanță crucială.

Aceasta întrucît cea care contează este eficiența comunicării, iar atît timp cît ea se află la nivel optim, rafinarea instrumentelor și modalităților ei nu constituie decît o formă de risipă energetică. Desigur, în cazul normei literare lucrurile nu mai stau întocmai, însăși rostul existenței acesteia fiind depășirea *optimum*-ului natural.

În sfîrșit, întrucît ierarhizarea este un proces natural intrinsec, oricît de mici ar fi grupurile, ele sînt astfel spontan autoorganizate, între factorii structural-funcționali aflîndu-se și cei de referință – pozitivă sau negativă – în funcție de orînduirea, orientarea și funcționarea grupului.

După cum s-a arătat în enunțul preliminar, participantul la actul lingvistic – mai cu seamă în ipostaza de auditor – deține capacitatea de a sesiza diferențele dintre norma sa și o alta. Folosind acest atribut și

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

păstrîndu-se pe poziția propriului grai sau a propriei norme, el poate să nu prezinte dorința de a-și asuma norma celorlalți, eventual privind-o cu superioritate:

Chiar (re)cunoscînd norma superioară – potențial unificatoare –, un individ o poate respinge (socotind-o prețioasă, caducă, lipsită de utilitate, defectuos concepută și dezvoltată etc. sau doar privind-o cu indiferență). De aceea, pe de o parte, vorbitorii ce țin de o aceeași normă lingvistică și aflați în contact pot evita apelul la o alta – este vorba cu deosebire despre cea literară –, întrucît actul ar putea fi considerat ca unul de agresiune; pe de altă parte, chiar în contact cu un vorbitor cult și cu actul lingvistic practicat de acesta, vorbitorii de grai se pot manifesta cu indiferență și / sau ironie[14]. Cu alte cuvinte, vorbitorul poate să nu se supună normei creditate ca superioară, ignorînd-o activ și conservator, dar deopotrivă poate încerca să o adopte.

De exemplu, în Camerun, pidgin-english se folosește pentru insulte sau în situații în care se poate glumi, iar bangwa în celelalte cazuri. Opțiunea ține de situație, nerespectarea acesteia în alegerea limbii conducînd la expulzarea celui ce nu respectă convenția socială. Pe de altă parte, în Republica Centrafricană, limba oficială este franceza iar sango este cea uzuală. Ierarhia dintre limbi impune ca limba de prestigiu (franceza) să fie folosită în relațiile cu oficialii și ca instrument de ascensiune pe scara socială (Leclerc 1992, p. 31 și urm.).

În același sens, se pot cita două situații semnalate de către autorii GN, ambele întîlnite în jud. Vlașca, în care subiecții anchetați constată: „Se vede că ești dîn altă parte, că nu prea dai vorba ca noi. Ăi fi vr'un taxidar". (p. 157), și „De, noi vorbim mai dîn topor, că așa am apucat din bătrîni. Mă uit la ăi dă vin dîn meliție. Ăștia au vorba supțire, nu-i pricepe oricine" (p. 157-158). Dincolo de conștientizarea diferențelor dintre cele două vorbiri se remarcă poziționarea propriei vorbiri în centrul referențialului și ironizarea – poate mai mult în cea de-a doua secvență – a vorbirii celuilalt. În al doilea caz se mai constată și reacția negativă față de influența suferită de unii vorbitori ai propriei comunități, precum și neîncrederea în aceștia (datorită faptului că și-au abandonat – chiar parțial sau / și conjunctural – propria normă).

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

Raportînd un caz de concurență între graiuri paralele, în Istrate 1939 se arată cum un informator susține că: „numai țîganii grăiesc așa” (cu *f* pentru *ŝ*). De fapt, referirea se făcea la cei din satul vecin, între cele două sate relațiile nefiind amicale. La rîndul lor, ceilalți procedau la fel: își asumau propriul grai, pe care îl considerau corect și superior în raport cu al vecinilor, cărora le aplicau același atribut.

În sfîrșit, în Dinu 1923-1924, textele LI, p. 131, și LVIII, p. 132, semnalează: „Di ce scrii de toate helea, că și-acolo or hi vorghind oamenii. Or nu vorghesc? Vorghesc? Cum vorgheşte?... Mai domnieşte!” și: „La dumniavoastră la toate helia-i schimbată vorba, da la nuci tot așa trebuie să-i zică. Altu nume nu-i mai pune. Tot nuci”. În primul caz nu este sigur că ironia lipsește, iar în al doilea, exasperării date de constatarea neconcordanțelor dintre propriul grai și norma literară i se adaugă plasarea propriului grai în poziția de reper.

Totodată, el poate să considere din diferite motive că norma sa este inferioară alteia și să încerce a-și însuși norma superioară (Hagege & Haudricourt 1978, p. 41, nota).

Ca receptor – sub impulsul de a obține comunicarea (eficientă) –, individul va tinde în aceste situații să echivaleze fonetismele și formele celeilalte norme, transpunîndu-le în modalități proprii. Întrucît sensul poate fi același pentru toți, diferența formală nu-i împiedică să ajungă la acesta.

Ca vorbitor, el are capacitatea de a-și orienta discursul către și în funcție de receptor (Pușcariu 1937, p. 85, 189-190; Dumistrăcel *et al*. 1997, passim)[15], lucru pe care îl poate face dacă, în urma comparației celor două norme, apar diferențe semnificative pe verticală, pe care le-ar vrea estompate, reduse ori anulate. În acest caz, vorbitorul se orientează încercînd să utilizeze elementele identificate ca fiind particulare normei receptorului (Caragiu Marioțeanu 1958, p. 81-82).

În cazul în care vorbitorul aparținînd normei dialectale (ori inferioare din punct de vedere social) încearcă să elimine particularitățile diferențiatoare ale rostirii sale și să adopte în loc pe cele ale normei către care astfel tinde, este posibil să apară fenomenul hipercorectitudinii. Efectul este caracteristic claselor sociale și indivizilor aflați în ascensiune (sau care aspiră într-acolo), dotați cu o mai mare mobilitate (Tiugan

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

1977, p. 437; Tiugan 1978, 1979) și puternic motivați sub aspect social (Fischer 1958, p. 52), însă nu este străin celor instruiți – nu neapărat datorită insuficientei stăpîniri a normei literare –, dar trăind în perioade în care însăși norma literară își croiește făgașele, este oscilantă, prea permisivă sau în decădere. Dincolo de mecanismele psihice care intră în funcțiune, aceste exagerări indică existența unor capacități active de analiză și orientare ale vorbitorului care – cu mijloacele limbii și cu posibilitățile date de experiența sa – construiește o vorbire, uneori nereperabilă, dar mereu raportîndu-se la un alt nivel, comparat cu al său. (Din perspectiva planului fonetic nu este neapărat necesar ca faptul să antreneze cu sine o ușurare a articulării, principiul economiei în limbă – sub aspectul particular al comodității – nefiind nici motorul, nici piedica acestui tip de schimbare.)

De aceea, în cadrul procesului complex care vizează accesul la norma supraordonată, prioritate în prelucrare au fonetismele și formele (observația este mai puțin acută pentru compartimentul gramatical) cu caracter de marcă (fie că aparțin normei către care se tinde, deci trebuie adoptate, fie că unicizează norma din care se pleacă, deci trebuie lepădate). Aceasta întrucît scopul celor ce aplică astfel de substituții este deopotrivă pătrunderea în noua normă și distanțarea de cea inițială (adică cea proprie), diferențiind formele și astfel marcîndu-și pătrunderea, eventual apartenența la noua normă. Calea pe care se încearcă acest dublu act este imitația, mijlocul fiind substituția. Dar tot aceasta este și calea pe care apar racordări inadecvate la norma de adoptat, ele datorîndu-se, în principal, dificultății funciare de a stăpîni cu competență egală două norme[16] sau de a gestiona o normă oscilantă.

Succesul acțiunii unui individ care își construiește treptat o structură lingvistică comportamentală asemănătoare cu aceea a grupului către care tinde – diferențiindu-se de cei din grupul său – depinde de găsirea termenilor de comparație, de accesul la structura model, de capacitatea de analiză a limbajului acelui model, de motivațiile și de reacțiile celorlalți față de noul său comportament. Căutarea aceasta pe verticală și presiunile din ambele sensuri pot apărea atît interdialectal, cît și în sînul aceluiași dialect[17], acesta fiind încă unul dintre mecanismele schimbării (Fischer 1958, p. 51).

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

Note

[1] În Philippide 1984, p. 107 și urm., se vorbește despre „amestecul vorbirilor"; de asemenea, în Wartburg 1962, p. 22, 24, se arată că la contactul dintre idiomuri și dialecte se produc oscilații retrograde – în general mișcari în limbă.

[2] O bibliografie se află în Hristea 1962, p. 171-180, iar Hristea 1968, p. 277-315, constituie un studiu amplu asupra acestui fenomen, care discută chestiunea plecînd de la exemple – de regulă referitoare la stadii mai noi ale limbii române.

[3] De asemenea, în *Phonétique et phonologie* (Pușcariu 1937, p. 129) se spune: „Quand une loi phonétique entre dans la conscience des sujets parlants, et qu'elle est généralisée par eux, nous avons alors à faire a une *loi phonologique*"(s.a.). Din această perspectivă, sistemul fonologic (sau fonemic) ar reprezenta reflexia sistemului fonetic în conștiința subiectului vorbitor.

[4] A se vedea și D. Moldovanu, *Completări la* REW[3]*: Lat.* ***clivus*** *în română și în graiurile ucrainene carpatice*, în „Studii și cercetări de onomastică" 1, anul II (1996), p. 105-111.

[5] Cf. Kiraly 1990, p. 176, unde se dau formele *clentuș*, *clintuș* și se explică: „este evident că magh. *k* + *e*, *i* (din magh. dial. *kentös*, *kintes*) a fost apropiat de *k'* din cuvintele vechi românești și s-a parcurs drumul în sens invers *k'* > *cl'* > *cl*".

[6] Pentru conceptul 'solidaritate regională', a se vedea Pușcariu 1994, p. 310-311.

[7] Cf. Paulus 1969, nota 2, p. 32: „l'analogie n'est consciente qu'en un sens rélatif, n'excluant pas la pénombre de la conscience et s'opposant seulement au caractère psychologique des lois phonétiques".

[8] Această orientare ține de o serie de factori, mai ales de prestigiul și gradul de difuzare a normei; cf. Dumistrăcel 1978. Privitor la evoluția și răspîndirea fenomenelor fonetice și fonemice în spațiu a se vedea Pușcariu 1994, p. 299-303.

[9] Cf. Pușcariu 1929-1930, p. 221, unde se arată că „morfonemul (...) este un produs al geniului limbei și de cele mai multe ori nu este decît continuarea, în conștiința gramaticală a subiectelor vorbitoare a unei legi fonologice" (s.a.) și „morfonemul este adesea inversarea legii fonologice, uneori inversarea greșită" (s.a.) (p. 223).

[10] Cu toate că vechile aspecte literare cunosc o întindere regională, atunci cînd vorbim despre procesul de constituire preferăm termenul *local*, întrucît considerăm că

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

întinderea regională este ulterioară, anterior existînd un punct de plecare, acesta fiind un centru (politic, economic și cultural) de la care s-a produs apoi iradierea. Lucrurile nu stau altfel în cazul altor limbi – fie greaca ori latina, fie cele romanice ori germanice – un astfel de proces avînd nevoie de o anumită cantitate de energie, în măsură să se constituie în forță gravitațională generatoare a unui nivel critic de forță care să producă o astfel de evoluție.

[11] Fundamentarea teoretică a conceptului 'dialect literar', explicarea și prezentarea critică a teoriilor asupra vechii române literare îi aparțin lui Gh. Ivănescu (Ivănescu 1944-1945, p. 15-80). Precizări în legătură cu concepția lingvistului ieșean, în această chestiune, apar în Ivănescu 1980; 1989, p. 249-263.

[12] În Ivănescu 1944-1945 se susține argumentat că dialectul literar moldovenesc este, cel puțin într-o anumită măsură, rezultanta contribuției graiului clasei conducătoare de origine maramureșeană, arătînd astfel cum deosebirile diatopice pot deveni diastratice. Principala observație care decurge de aici este că astfel se demonstrează iarăși că, la nivelul întregii comunități (daco)românești, sistemul era identic cu sine.

[13] În Helgorsky 1982a se exprimă convingerea că *norma socială* are la bază intervenția conștientă a comunității, în vreme ce *norma obiectivă* „se confond pour l'usager avec l'emploi «naturel» de sa langue (...). Toutefois, une variété donnée dans sa situation d'emploi peut être sentie comme une norme sociale et faire l'objet d'interventions conscients" (p. 10). Este evident paralelismul cu cuplul evoluție fonetică / schimbare fonologică.

În Pușcariu 1927-1928, p. 784-788, se consideră că cei instruiți „rezistă" analogiei, astfel că ei impun în limbă forme neasemănătoare, dar care sînt familiare simțului lor lingvistic. De unde se poate deduce că fiecare are deprinderea normei sale și acționează conform unei logici interne a acesteia. În Pușcariu 1929-1930, p. 239, se arată că: „simțul gramatical se manifestă la omul incult mai ales printr'o aplicare riguroasă și o generalizare a morfonemului, pe cînd la omul cult mai ales printr'o trebuință de analiză precisă și printr'o tendință de simetrie în interiorul categoriilor gramaticale" (s.a.).

Aceste afirmații pot fi corelate cu opiniile lui Quintilian care, după ce stabilește că principiul – unul dintre elementele pe care se bazează limbajul – este dat de analogie și uneori de etimologie, atrage atenția că analogia nu reprezintă un element aplicabil în orice situație, deoarece de multe ori se află în contradicție cu sine (Quintilian, I, p. 74). De aceea este fundamentală precizarea autorului latin: „Într-adevăr, cînd oamenii au fost creați, analogia nu a căzut din cer să dea formă vorbirii, ci ea a fost descoperită după ce oamenii au început să vorbească și după ce s-a observat în limbă în ce fel se termină cuvintele. Așadar ea nu se sprijină pe reguli, ci pe exemple; și nu este o regulă a vorbirii, ci un rezultat al observării ei; astfel încît însăși analogia își are originea în uz" (Quintilian, vol. I, p. 75).

[14] Ambele, uneori într-o măsură mai mare a doua, constituie o trăsătură generală a masei de vorbitori, nu neapărat neinstruiți. În lumea germanică și anglo-americană – probabil mai puțin în cea romanică – comunitățile locale și regionale își prețuiesc adesea propriile norme lingvistice mai mult decît pe cele literare. Faptul se întemeiază pe înțelegerea clară a unei distincții. Aceasta pleacă de la concepția că norma literară are un caracter special, fiind destinată unei anumite modalități sau dimensiuni existențiale, în vreme ce norma lingvistică locală sau regională este destinată gestionării modalităților existențiale

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

curente. Cele două destinații sînt mai degrabă necoincidente, efortul de a stăpîni norma literară fiind răsplătit numai în cazul în care individul este nevoit să intre în situații de comunicare ce-i impun utilizarea acesteia, norma literară nefiind una supradialectală, ci doar una comună mai multor categorii specializate de vorbitori, folosind anumite tipuri de comunicare situate la un anumit nivel.

Cum se vede, termenii distincției nu se confundă, întrucît a folosi norma literară ca pe una supradialectală ar însemna folosirea improprie a unui instrument destinat altui tip de uz. Desigur, în destule comunități anglo-americane și germanice, faptul ar echivala și cu o nedorită pierdere de identitate a grupului astfel diluat în masa ansamblului, adică cu o asumare a unei identități greu de acoperit de modul concret în care trăiește respectivul individ.

[15] De altfel, literatura de specialitate este foarte bogată în exemple care atestă la vorbitor schimbări ale discursului obișnuit în funcție de poziția socială, proveniența geografică, sexul, vîrsta receptorului. Astfel este cazul – tipic – al preotului de țară care, adresîndu-se unui consătean, îl întreabă: „Bade Ioane, sînt *potcoyiți* caii?", după care, adresîndu-i-se lui S. Pușcariu, precizează: „Cînd pleci călare la munte trebuie mai întîi să te uiți dacă calul e bine *potcovit*" (Pușcariu 1937, p. 85). Cf. și Pușcariu IV, p. 1376, unde se discută situația individului cu mai multe norme (autorul le numește *graiuri*), în funcție de destinatar.

[16] Pot exista cazuri de indivizi capabili să stăpînească foarte bine două norme (cf. ALR II *Introducere*, p. 43, unde este menționat un vorbitor, bun cunoscător al particularităților de grai din diferite zone ale Banatului, ceea ce nu-i afecta norma graiului său, păstrînd separate acele trăsături de cele caracteristice graiului său), dar acestea sînt excepții nesemnificative prin frecvență și calitate.

[17] Cf. relevanța observației lui M. Joos, din *The Medieval Sibilants*, în „Language", Journal of the Linguistic Society of America, 2 (1952), p. 222-231: „the phonetic drift, which was kept going in the ususal way: that is, the dialects and idiolects of higher prestige were more advanced in this direction, and their speakers carried the drift further along so as to maintain the prestige-giving difference against their pursuers. The vanity factor is needed to explain why phonetic drifts tend to continue in the same direction; the 'inertia' sometimes invoked is a label and not and argument" (p. 229).

Bibliografie

1. ALR, II, *Introducere*, Cluj-Napoca, 1988.
2. Caragiu Marioțeanu, M. (1958), *Influența dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din R.P.R.*, în FD I, p. 79-111.
3. Dinu, T. (1923-1924), *Graiul din Țara Oltului*, în GS I, p. 107-139.
4. Dumistrăcel, S. (1978), *Influența limbii literare asupra graiurilor populare*, București.
5. Dumistrăcel, St., Hreapcă, D., Bîrleanu, I.-H. (1997), *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași.
6. Gillieron, J., Roques, M. (1912), *Etudes de géographie linguistique d'après l'**Atlas linguistique de la France***, Paris.
7. *Graiul nostru*, culegere de I.-A. Candrea, O. Densusianu, Th. Sperantia, București, 1906.
8. Hagege, Cl., Haudricourt, A. (1978), *La phonologie panchronique*, Paris.

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)

9. Helgorsky, Fr. (1982a), *La notion de norme en linguistique*, în „Le français moderne", (50), nr. 1, p. 1-15.
10. Hristea, Th. (1962), *Conceptul de hipercorectitudine*, în LR, XI, nr. 2, p. 171-180.
11. Hristea, Th. (1968), *Probleme de etimologie*, Editura Științifică, București.
12. Iordan, I. (1943), *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, București.
13. Istrate, G. (1937), *Graiul satului Nepos (jud. Bistrița)*, în BIFR, IV, p. 50-97.
14. Istrate, G. (1939), *Graiul popular scris*, în BIFR, VI, p. 132-150.
15. Istrate, G. (1956), *O problemă controversată: literarizarea*, în SCȘt., VII, fasc. 1, p. 1-46.
16. Ivănescu, Gh. (1944-1945), *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, XI-XII, p. 1-412.
17. Ivănescu, Gh. (1980), *Istoria limbii române*, Iași.
18. Ivănescu, Gh. (1989), *Studii de istoria limbii române literare*, Iași.
19. Kiraly, Fr. (1990), *Contacte lingvistice*, Timișoara.
20. Leclerc, J. (1992), *Langue et société*, Québec.
21. Martinet, A. (1955), *Économie des changements phonétiques*, Berna.
22. Nandriș, Oct. (1963), *Phonétique historique du roumain*, Paris.
23. Paulus, J. (1969), *La fonction symbolique du langage*, Bruxelles.
24. Philippide, A. (1984), *Opere alese*, Ediție îngrijită de Gheorghe Ivănescu și Carmen Gabriela Pamfil, București.
25. Pop, S. (1966), *Contributions au rhotacisme. Dans les Monts Apuseni*, în *Recueil posthume de dialectologie*, p. 63-66.
26. Pușcariu (1921-1922), „Dacoromania".
27. Pușcariu, S. (1927-1928), *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania" V, p. 744-800.
28. Pușcariu, S. (1929-1930), *Morfonemul și economia limbei*, în „Dacoromania" VI, p. 211-243.
29. Pușcariu, S. (1937), *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937.
30. Pușcariu, S. (1974), *Cercetări și studii*, ediție de Ilie Dan, Iași.
31. Pușcariu, S. (1976), *Limba română. Privire generală*, ediție, note, bibliografie, de Magdalena Vulpe și Ilie Dan, București.
32. Pușcariu, S. (1994), *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, ediție îngrijită de Magdalena Vulpe, București.
33. Pușcariu, S., (1922-1923), *Contribuțiuni fonologice*, în „Dacoromania" III, 1922-1923, p. 379-397.
34. Pușchilă, D. (1913), *Molitvenicul lui Dosoftei*, studiu de D. Pușchilă, în „Analele Academiei Române", tomul XXXVI, Memoriile Secțiunii Literare.
35. Quintilian, M.F. (1974), *Arta oratorică*, traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, note, indici de Maria Hetco, București, 3 vol.
36. Tiugan, M. (1977), *Sociolinguistics analysis of a phonological variable*, în RRL, t. XXII, p. 431-444.
37. Tiugan, M. (1978), *The depalatalization of **d** before **e**. A Sociolinguistic Approach*, în RRL, t. XXIII, Supplément, p. 55-63.
38. Tiugan, M. (1979), *The pronunciation of the diphtong [ia] in the Speech of Bucarest City Community*, în RRL, t. XXIV, p. 491-498.
39. Wartburg von, W. (1962), *Problémes et méthodes de la linguistique*, Paris.

BDD-A30101 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:44 UTC)